

УДК 340.11:316.3

С. Г. Стеценко

ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ: КЛЮЧОВІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Останнім часом актуалізувались дослідження, присвячені теоретико-методологічним аспектам юридичних явищ. Це торкається багатьох сфер суспільних відносин, врегульованих нормами різних галузей права. Такого роду тенденції слід вітати, оскільки виключно формально-юридичне сприйняття урегульованості тих чи інших явищ суттєво збіднює вітчизняну юридичну науку та практику. Узагалі слід констатувати, що значення методології юридичних досліджень сприяє: визначенню конкретного способу отримання нових знань; якісному використанню понятійно-категоріального апарату; виробленню класифікацій; підтвердженню об'єктивності отриманих результатів.

Серед інших об'єктів юридичної науки виокремлюється своєю теоретичною та практичною значимістю соціальна держава, котра сприймається як державно-правовий феномен, домінуючий прояв однієї із функцій держави, пріоритет соціального компоненту у правотворчій та правозастосовній діяльності. Про соціальну державу говорять політики напередодні чергових виборів, до її ідеалів закликають особи з певними соціальними потребами (інваліди, пенсіонери, безробітні тощо), з урахуванням її характеристик намагаються будувати свою діяльність представники органів публічного управління. Іншими словами, соціальна держава — це «на слуху», це науково актуально, це затребувано практикою. Проте яким чином перейти від гасел, від штампів, до конкретних кроків, спрямованих на дослідження цього феномена, генерування пропозицій, спрямованих на покращення державної політики у сфері соціального забезпечення, і, як наслідок, до покращення особою реалізації своїх соціальних прав, — це питання сьогодення. Спробуємо надати певні теоретико-методологічні міркування з цього приводу.

Реалії сучасного стану соціально-економічного розвитку України обумовлюють необхідність оновлення поглядів на сутність та призначення соціальної функції держави. Значною мірою ефективність даної діяльності залежить від якісного використання методологічного інструментарію юриспруденції. З-поміж іншого актуальність теоретико-методологічного розгляду соціальної функції сучасної Української держави пояснюється наступними обставинами:

— співвідношення природних прав та соціальних прав людини, що відносяться до другого покоління прав людини. З цього приводу необхідно констатувати, що деякими дослідниками соціальні права сприймаються у якості природних прав. Зокрема, Є. В. Нелюбіна зазначає, що «соціальні права в системі прав людини займають виключно важливе місце. Поряд з особистими (громадянськими) та політичними правами, соціальні права відносяться до фундаментальних прав людини та громадянина, є важливою частиною правового становища особи, невід'ємні та належать кожній людині» [1, 1506]. Можливо,

не зі всіма із наведених автором аргументів можна погодитись беззапечно (роль держави у формуванні соціальної політики мінімізується, певні фізіологічні стани людини фактично не враховуються тощо), проте як засіб підвищення ролі та значимості соціальних аспектів автора варто підтримати;

— наявність зразків «гіперсоціальних», «нормосоціальних» та «мінісоціальних» держав відповідно до державної соціальної стратегії, ролі та значення закріплення у законодавстві та можливості реалізації людиною соціальних прав. Цікаво, що провідні європейські розвинені демократичні держави представлені у всіх із названих груп, що не дає приводів для початкових безапеляційних оцінок. Річ у тім, що паралельно із вибором стратегії соціальної політики ними виробляється система прямого чи опосередкованого гарантування соціальних прав своїх громадян (свобода економічної діяльності, державне фінансування перекваліфікації, сприяння пошуку нової роботи тощо);

— широка затребуваність порівняльно-правового методу наукових досліджень, завдяки чому з'являється можливість аналізу позитивних елементів реалізації соціальних зобов'язань держав та пошук шляхів їх упровадження у державно-правову практику України. Пенсійне забезпечення, соціальна допомога на випадок безробіття, хвороби, інвалідності тощо, — всі ці явища за великим рахунком однаково сприймаються у різних країнах. Іншими словами, суттєвих проблем із вибором об'єкта порівняння не виникає. Це полегшує якісне використання результатів порівняльно-правових методів дослідження та впровадження кращих зразків в українську практику державотворення і правотворення стосовно соціальних стандартів держави;

— доцільність принципового вирішення питання «адресатів» реалізації соціальної функції держави: ними повинні бути всі громадяни держави чи лише особи з певними соціальними характеристиками (інваліди, пенсіонери, соціально дезадаптовані тощо). Тут наявні дві принципові позиції: 1) соціальна функція держави — для всіх; 2) соціальна функція держави — лише за певних життєвих обставин. На наше переконання, більше права на існування має позиція, сформульована російськими авторами наступним чином: «Соціальна функція у найбільш загальному вигляді може розглядатись як напрям діяльності держави із створення умов для певного способу життя членів спільноти (у відповідності до Конституції Російської Федерації 1993 р. всім громадянам Росії гарантовано право на достойний рівень життя)» [2, 51]. Тобто соціальна функція держави має відношення до всіх громадян;

— практика діяльності Конституційного Суду України стосовно захисту соціальних прав людини. На жаль, маємо констатувати, що практика діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції містить рішення, котрі характеризуються не одноставним сприйняттям як у середовищі науковців, так і серед правозастосовувачів. Для прикладу, Ю. Г. Барабаш задається питанням: «Загалом же ставити питання ще ширше — наскільки Конституційний Суд може виступати суб'єктом, що реалізує державну політику в соціальній сфері? При цьому нехай читача не дивує наша риторика, адже по-іншому охарактеризувати окремі правові позиції як вітчизняного Суду, так і органів конституційної

юрисдикції інших держав із «соціальних» питань, аніж як політичні, не можна» [3, 18].

Вказаними обставинами не обмежується актуальність теоретико-методологічного розгляду соціальної функції держави. Вони лише демонструють наявність тих «болючих точок» вітчизняної правової науки і практики, від якісного аналізу та можливостей вирішення яких багато в чому залежить сприйняття правової науки як ефективного засобу пошуку шляхів удосконалення соціальної функції держави, і, відповідно, сприйняття правової практики (фактично правозастосовної діяльності компетентних публічних інституцій) у якості механізмів реалізації законодавчих соціальних приписів. Загальноприйнятною може вважатись із цього приводу думка А. Машкова, який зазначає, що сучасний етап розвитку методології юридичних наук явно не тільки не влаштовує теоретиків держави та права, але й не відповідає на ті виклики, які сприймають сьогодні галузеві юридичні (в тому числі спеціально-юридичні) науки [4, 19].

Узагалі ж інтерес теоретико-методологічних розвідок проблематики соціальної держави суттєво поживавився у середині минулого століття. Це пов'язано з появою та інтенсифікацією антропологічних досліджень у філософії та праві. Як зазначає А. А. Алпатов, антропология вибудовує вкрай потрібний міст між природними та гуманітарними науками, виходячи з глибокого взаємозв'язку суспільної поведінки людини з її фізіологічними ознаками [5, 1987]. З позицій реалізації соціальної функції держави таке бачення дійсно має місце, оскільки фізіологічні ознаки людини суттєвим чином впливають, можливо, не на сам факт можливості (неможливості) отримання від держави соціальної допомоги, але безумовно на прояви та специфіку цієї допомоги.

Візьмемо для прикладу наявність зразків «гіперсоціальних», «нормосоціальних» та «мінісоціальних» держав відповідно до декларованої на рівні законодавства державної соціальної стратегії. Однобічне поверхове сприйняття таких феноменів дозволило б характеризувати їх (у тій же послідовності) як «ідеальне», «оптимальне» та «недостатнє» з позицій забезпечення та захисту соціальних прав людини. Проте все не так просто. Застосовуючи належний методологічний правовий інструментарій, з'являється можливість зваженого та більш об'єктивного аналізу таких проявів, як:

1) стимулювання соціального утриманства, відсутність у значної частини населення стимулів до проявів економічної активності, самостійності у прийнятті важливих соціально-економічних рішень. Такі прояви «гіперсоціальних» держав потенційно можуть призвести не тільки до пасивної позиції її громадян, але і (коли кількість осіб саме з такою соціальною ідеологією досягне критичних величин) до проблем самої держави, котра за причинами суттєвого зменшення бази оподаткування буде не в змозі забезпечити традиційні, звичні, комфортні соціальні умови проживання своїх громадян. До певної міри умовно можна зазначити, що нинішні соціально-економічні та політичні проблеми, що мають місце у Греції, не останнім чином обумовлені подібного роду обставинами. Стосовно України можемо констатувати, що на зламі радянських часів, наприкінці минулого століття, ми пережили певні потрясіння, пов'язані із

модернізацією соціальної політики держави. Звичний патерналістський підхід до реалізації соціальних прав громадян проявлявся в тому, що громадяни отримували все те, що їм було декларовано у чинному законодавстві автоматично. Ніяких додаткових дій з боку громадянина не вимагалось. Проте згодом українське законодавство та правозастосовча практика пішли шляхом не автоматичного надання певних соціальних благ (лише на підставі появи юридичного факту, настання якого гарантувало отримання певних соціальних преференцій), а шляхом необхідності отримання від громадянина прохання щодо отримання цих благ (як правило заява чи інший подібний документ, у якому громадянин підтверджував наявність у нього права на певне соціальне благо та просив державу надати йому це благо). Факт один, але його теоретико-методологічна інтерпретація різна: від громадян — це ускладнює реалізацію декларованих Конституцією та законами України соціальних прав; від держави — це сприяє підвищенню рівня правової грамотності та правової свідомості населення, а, отже, і правової культури.

У цьому зв'язку має сенс позиція М. Кельмана, котрий стверджує, що законодавець повинен враховувати реалії (вимоги життя), попри це обмежувати їх пріоритет, виходячи з природи самої людини, правове становище регулювати з урахуванням людських позитивних і негативних якостей, причому скеровувати їх до позитивного в праві, тобто до блага самої людини та правового суспільства [6, 343];

2) закріплення соціальних обов'язків держави лише на рівні абстрактних принципів без реальних механізмів їх втілення у життя, «тотальна лібералізація» всіх сторін суспільного життя, відсутність адекватного нормативного закріплення засад справедливості та рівності — ці прояви «мінісоціальних» держав засвідчують сумніви у пріоритетності вибору такої моделі для нашої держави. Серед інших факторів, притаманних такому різновиду держав, варто вказати на низьку ефективність судового захисту соціальних прав, «продержавну» діяльність органів конституційної юрисдикції. До речі, як це не дивно, але і у діяльності Конституційного Суду України наявні аспекти, котрі свідчать про певний ухил в сторону «продержавної» діяльності у справах соціальної спрямованості. Мова йде про досить цікавий та неоднозначний феномен — динамічне тлумачення Основного Закону країни. Коротко сутність даного явища зводиться до можливості судом здійснювати різне тлумачення одних і тих же статей Конституції України залежно від соціально-економічних та інших умов суспільного життя. Є багато підстав свідчити, що прояви динамічного тлумачення Конституції та поточних соціальних законів нашої держави у діяльності Конституційного Суду України не завжди сприяють утвердженню принципів правової держави (у частині розуміння сутності соціальних зобов'язань держави стосовно прав людини), стабільності державної соціальної політики, повазі пересічного громадянина до владних інститутів.

Здавалося б, відповідь для України очевидна: «нормосоціальність» як прояв державної правової політики? Все не так просто. Природа людини переважно орієнтує на вибір середнього із трьох запропонованих можливих. Це вва-

жається оптимальним варіантом. Але багато в чому зусиллями методології правового дослідження необхідно визначити пріоритети у соціальному спрямуванні діяльності держави. Не варто забувати, що однокорінним словом для середнього є «посередній» (рос. — «посредственный»), що навряд чи може слугувати ідеалом для людини та метою соціальною політики держави.

Література

1. Нелюбина Е. В. Правосознание, правовая культура и социальные права человека: взаимосвязь и взаимообусловленность // Право и политика. — 2009. — № 7. — С. 1504–1511.
2. Теория государства и права (схемы и комментарии) : учеб. пособие / под ред. Р. А. Ромашова. — СПб. : Изд. дом «Сентябрь», 2000. — 208 с.
3. Барабаш Ю. Г. Соціальні права громадян та можливості їх захисту Конституційним Судом України // Публічне право. — 2011. — № 4. — С. 15–22.
4. Машков А. Периодизация методологических исследований в отечественном правоведении // Підприємництво, господарство і право. — 2009. — № 6. — С. 17–20.
5. Алпатов А. А. Проблемы научного исследования права // Право и политика. — 2009. — № 10. — С. 1982–1994.
6. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології : монографія / М. С. Кельман. — Тернопіль : Терно-граф, 2011. — 492 с.

Анотація

Стеценко С. Г. Правове дослідження соціальної функції держави: ключові методологічні засади. — Стаття.

Статтю присвячено методологічним аспектам дослідження соціальної функції держави. Акцентовано увагу на питаннях порівняльно-правових досліджень, практиці діяльності Конституційного Суду України.

Ключові слова: соціальна функція держави, методологія, Конституційний Суд України.

Аннотация

Стеценко С. Г. Правовое исследование социальной функции государства: ключевые методологические основы. — Статья.

Статья посвящена методологическим аспектам исследования социальной функции государства. Акцентируется внимание на вопросах сравнительно-правовых исследований, практике деятельности Конституционного Суда Украины.

Ключевые слова: социальная функция государства, методология, Конституционный Суд Украины.

Summary

Stetsenko S. G. Legal research of social function of the state: key methodological bases. — Article.

Article it is devoted methodological aspects of research of social function of the state. The attention is focused on questions of rather-legal researches, practice of activity of the Constitutional Court of Ukraine.

Keywords: social function of the state, methodology, the Constitutional Court of Ukraine.